

کتاب‌شناسی توصیفی رمان‌های تاریخی فارسی

(۱۳۵۰-۱۳۹۰)

بررسی و خلاصه یکصد و سه رمان تاریخی فارسی

پرستو بهرامی

زهره نصر اصفهانی (عضو هیئت علمی دانشگاه پیام نور)



پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

تهران، ۱۳۹۵



پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

تهران، صندوق پستی ۶۴۱۹-۱۴۱۵۵، تلفن: ۳-۸۸۰۴۶۸۹۱، فکس: ۸۸۰۳۶۳۱۷

کتاب‌شناسی توصیفی رمان‌های تاریخی فارسی (۱۳۹۰-۱۳۵۰)

بررسی و خلاصه یکصد و سه رمان تاریخی فارسی

مؤلف: پرستو بهرامی، زهرا نصر اصفهانی

مدیر انتشارات: ناصر زعفرانچی

صفحه‌آرایی و جلد: فرزانه صادقیان

مسئول فنی: عرفان بهار دوست

ناظر چاپ: مجید اسماعیلی زارع

چاپ اول: ۱۳۹۵

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

چاپ و صحافی: تفرید

حق چاپ برای پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی محفوظ است.

سرشناسه: بهرامی، پرستو، ۱۳۵۳ -

عنوان و نام پدیدآور: کتاب‌شناسی توصیفی رمان‌های تاریخی فارسی (۱۳۵۰-۱۳۹۰): بررسی و

خلاصه یکصد و سه رمان تاریخی فارسی / پرستو بهرامی، زهرا نصر اصفهانی.

مشخصات نشر: تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۵.

مشخصات ظاهری: ن، ۳۶۴ ص: جدول، نمودار.

شابک: 978-964-426-880-9

وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا

یادداشت: کتابنامه: ص. ۳۶۱.

عنوان دیگر: بررسی و خلاصه یک صد و سه رمان تاریخی فارسی.

موضوع: داستان‌های فارسی — قرن ۱۴ — کتاب‌شناسی

موضوع: داستان‌های فارسی — قرن ۱۴ — تاریخ و نقد

شناسه افزوده: نصر اصفهانی، زهرا، ۱۳۴۷ -

شناسه افزوده: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

رده بندی کنگره: ۱۳۹۵ ۷۲۰/۳۳۶۹Z

رده بندی دیویی: ۰۱۶/۸۱۳۶۲

شماره کتابشناسی ملی: ۴۱۹۷۳۲۸

با تشکر از سرکار خانم دکتر زهرا نصر که متن
حاضر با تلاش ایشان به ثمر نشست.

فهرست مطالب

مقدمه

۲.....	تعریف رمان.....
۲.....	شاخص‌ها و ویژگی‌های رمان.....
۳.....	تعریف رمان تاریخی.....
۳.....	شاخص‌ها و ویژگی‌های رمان تاریخی.....
۴.....	ورود رمان‌های تاریخی به ایران.....
۵.....	ظهور رمان تاریخی فارسی.....
۵.....	زمینه‌های سیاسی-اجتماعی ظهور رمان تاریخی.....
۶.....	زمینه‌های فرهنگی ظهور رمان تاریخی.....
۸.....	زمینه‌های فکری-فلسفی ظهور رمان تاریخی.....

معرفی رمان‌های تاریخی: کتاب‌شناسی، موضوع و خلاصه رمان

۱۳.....	۱. عیاران سیستان.....
۱۶.....	۲. ملکه خون‌آشام.....
۱۷.....	۳. شاهین سپید.....
۱۸.....	۴. شیطان سبز.....
۲۲.....	۵. بهار و خون و افیون.....
۲۳.....	۶. اژدها.....
۲۶.....	۷. قیام اسماعیلیه.....
۲۸.....	۸. دلاوران میزگرد.....

۹. فرزند سرنوشت ۲۹
۱۰. قدرت دریاها ۳۰
۱۱. آخشیج (دریوش - اینانا) ۳۳
۱۲. سایه آسیا ۳۶
۱۳. هفت سردار نامی ۳۹
۱۴. فاتح ۴۳
۱۵. عشق و انتقام ۴۷
۱۶. به سوی روم ۵۰
۱۷. طاوس ۵۲
۱۸. افسانه قاجار ۵۴
۱۹. شکوفه خونین شیراز ۵۵
۲۰. کریم‌خان زند و کیل‌الرعا یا ۵۹
۲۱. دختر قهرمان ۶۲
۲۲. زندانی قلعه قهقهه ۶۵
۲۳. قلعه قهرمانان تسخیرناپذیر است ۶۹
۲۴. شبهای پاسارگاد ۷۲
۲۵. مردی از جنوب ۷۵
۲۶. خسرو پرویز و جنگ‌های ۲۷ ساله ایران و روم ۷۸
۲۷. آرزو ۸۲
۲۸. آریوبرزن ۸۶
۲۹. شبهای پرسپولیس ۹۰
۳۰. آزاد زنان ۹۲
۳۱. سرگذشت مهرداد اول ۹۵
۳۲. امینه ۱۰۰
۳۳. تیمور ملک (امیر خجند) ۱۰۲
۳۴. قباد و قیام مزدکیان ۱۰۴
۳۵. بر جاده‌های آبی سرخ ۱۰۶
۳۶. سرگذشت یزدگرد سوم ۱۰۷
۳۷. دلیران شوش ۱۱۰

۱۱۳	 بهرام چوبین
۱۱۶	 ملک خاتون
۱۱۸	 طوطی
۱۲۰	 اشک دلاوران
۱۲۳	 فتنه شادیاخ
۱۲۶	 پارس پیروز
۱۲۷	 سوسنا در دربار کورش
۱۲۹	 پری خان خاتون
۱۳۳	 شیرین بانو
۱۳۶	 بابک، عشق و حماسه
۱۳۹	 اشک سبلان
۱۴۱	 نظیره و برگ گل
۱۴۳	 آتوسا، مهین بانوی هخامنشی
۱۴۵	 دلاوران پارت
۱۵۰	 سورنا
۱۶۱	 ماهرو
۱۶۳	 خواجه مخوف
۱۶۸	 سوگلی حرمسرا
۱۷۱	 کنیز رومی
۱۷۷	 ملکه پارس اسپینوی فاتح قلب کورش
۱۸۱	 شاخه زیتون و شمشیر
۱۸۹	 مهربانو
۱۹۱	 قهرمان سیستان
۱۹۴	 ۶۱ تبریز در تابستان ۲۰
۱۹۶	 ۶۲ عروس بخارا
۲۰۰	 ۶۳ عشق و شمشیر
۲۰۷	 ۶۴ خانوم
۲۰۹	 ۶۵ داتام رویین تن
۲۱۱	 ۶۶ ملکه شوکران

۶۷	شهریار بی‌تاج و تخت.....	۲۱۶
۶۸	معراج عشق.....	۲۱۹
۶۹	پانته‌آ، بانوی افسونگر شوش.....	۲۲۲
۷۰	رویا‌های ببر عاشق.....	۲۲۵
۷۱	قلعه قهقهه.....	۲۲۶
۷۲	فتنه ترکان خاتون.....	۲۲۷
۷۳	منم شاهپور اول.....	۲۳۰
۷۴	حمویه.....	۲۳۸
۷۵	بغداد خاتون.....	۲۴۱
۷۶	داستان شاه و پری.....	۲۴۳
۷۷	عروس مدائن.....	۲۴۶
۷۸	ندیمه.....	۲۴۷
۷۹	حرمسرای خسرو پرویز.....	۲۵۱
۸۰	جیران، سوگلی حرمسرا.....	۲۵۴
۸۱	لعبت.....	۲۵۷
۸۲	لغیا.....	۲۶۰
۸۳	مردی که سبز بود.....	۲۶۳
۸۴	رامشگر.....	۲۶۷
۸۵	زندگی کورش و داریوش بزرگ.....	۲۷۰
۸۶	شاه عباس و گنج‌های نهفته در خلیج فارس.....	۲۷۴
۸۷	سلطان عشق و حماسه.....	۲۷۷
۸۸	دلربا.....	۲۸۱
۸۹	آریوبرزن.....	۲۸۴
۹۰	آوای پارسه.....	۲۸۷
۹۱	شاهزاده امیتیس.....	۲۸۹
۹۲	آرشام، قهرمان ترمویل.....	۲۹۲
۹۳	خون و خاکستر.....	۲۹۵
۹۴	زنوبیا.....	۲۹۹
۹۵	شاه عباس بزرگ.....	۳۰۳

۹۶. کمانداران پارت.....	۳۰۷
۹۷. آتوسا، دختر کورش بزرگ.....	۳۱۰
۹۸. نازبانو، گمشده ناصرالدین شاه.....	۳۱۲
۹۹. خورشید کلات.....	۳۱۶
۱۰۰. بهرام گور.....	۳۲۰
۱۰۱. پانته‌آ.....	۳۲۳
۱۰۲. سمیرامیس.....	۳۲۸
۱۰۳. گل سرخی برای امیتیس.....	۳۳۲
بررسی کلی رمان‌ها و جمع‌بندی مطالب.....	۳۳۵
ضمائم.....	۳۴۷
کتابنامه.....	۳۶۳

مقدمه

از پیدایش نوع ادبی رمان در مغرب زمین حدود چهار قرن می‌گذرد اما عمر این پدیده در کشور ما کمتر از یک قرن است. اغلب پژوهشگران معتقدند که رمان به مفهوم واقعی آن در نیمه اول قرن هفدهم با انتشار رمان "دن کیشوت" اثر "سروانتس" نویسنده اسپانیایی پای به عرصه وجود گذاشت. سروانتس با خلق دن کیشوت در سال‌های ۱۶۰۵ تا ۱۶۱۵ شیوه نوینی را در خلق داستان‌های بلند یا رمان بنیاد نهاد. البته برای رمان، تاریخ تولد مشخصی نمی‌توان تعیین کرد. علی‌رغم این نظریه که تاریخ پیدایش رمان را به نیمه اول قرن هفدهم مرتبط می‌سازد، باید به این نکته توجه کرد که از دوره‌های باستان تا قرن هفدهم میلادی، داستان‌های بسیار در گنجینه ادبیات جهان پدید آمده و صدها حماسه، تراژدی، کمدی و داستان در سرزمین‌ها و کشورهای مختلف جهان موجودیت یافته است.

سروانتس با رمان خود دریچه تازه‌ای بر روی نویسندگان گشود و آن نگرستن به زندگی واقعی و انسان‌های ساده‌ای بود که در جامعه به فراوانی دیده می‌شدند، به عبارت دیگر آدم‌هایی که موضوع و محور رمان قرار گرفتند، آدم‌های معمولی و ساده‌ای بودند که در اطراف هر نویسنده‌ای به فراوانی دیده می‌شدند. طبقه غالب شخصیت‌های داستانی از طبقه اشراف به طبقه عامه تبدیل شد و موضوع داستان، حوادث زندگی عادی شد.

بسیاری از صاحب‌نظران معتقدند که رمان جدید، نوع ادبی ممتاز جامعه فرانسه بعد از انقلاب کبیر است که به گونه مهم ادبی قرن هجدهم تبدیل شد و در مدتی نه چندان طولانی آن چنان گسترش و منزلت یافت که نظر بسیاری از فلاسفه، جامعه‌شناسان، روانشناسان، ادیبان و صاحب‌نظران را به خود جلب کرد.

رمان به آرامی روند تکاملی خود را پیمود به طوری که بر اثر گردهمایی گروه‌های فکری و فلسفی به خصوص در فرانسه و پاریس و صدور بیانیه توسط آنان، مکتب‌های مختلفی در حیطه آن به وجود آمد. این مکاتب به مرور بر آثار داستانی و رمان اثر گذاشتند و انواع مختلف رمان را به وجود آوردند. برای شناخت کلی این نوع ادبی، ارائه تعاریف مختلفی از رمان و تبیین ویژگی‌های آن ضروری به نظر می‌رسد.

تعریف رمان

رمان مانند قصه محصول تخیل نویسنده یا آمیزه‌ای از واقعیت‌ها و خیال‌بافی‌هاست. حوادث، ماده اصلی رمان هستند و رمان‌نویس باید حوادثی بیافریند که خواننده را به خود مشغول سازد. ارائه تعریف جامع و مانعی از رمان دشوار است با این حال به برخی از تعاریفی که شخصیت‌های مختلف ادبی از رمان ارائه داده‌اند، اشاره می‌شود:

"پی‌یر بنوا" رمان‌نویس و عضو آکادمی فرانسه می‌گوید:

«رمان کتابی است که مردم برای سرگرمی می‌خوانند.»

"ویلیام هزلیت" متفکر انگلیسی معتقد است:

«رمان داستانی است که بر پایه تقلیدی نزدیک به واقعیت از آدمی و عادات و حالات بشری

نوشته شده باشد.» (ر.ک: حاج سید جواد، ۱۳۸۲: ۲۳)

"میریام آلوت" در کتاب خود از قول "اسکات" می‌نویسد:

«رمان روایتی است تخیلی، متفاوت با قصه که حوادث آن به آسانی می‌تواند در زنجیره حوادث

معمولی حیات انسان در فضای جامعه جدید قرار گیرد.» (ر.ک: آلوت، ۱۳۶۸: ۵۱)

"میلان کوندرا" در تعریف رمان می‌گوید:

«رمان اعترافات نویسنده نیست بلکه کاوش درباره چند و چون زندگی بشری در جهانی است

که به دام مبتلا شده است.» (ر.ک: کوندرا، ۱۳۶۷: ۷۵)

و "ادوارد مورگان فاستر" چنین تعریفی از رمان ارائه می‌دهد:

«رمان داستانی است به نثر با وسعتی معین، این وسعت نباید کمتر از پنجاه هزار کلمه باشد.»

(ر.ک: فاستر، ۱۳۶۹: ۹)

شاخص‌ها و ویژگی‌های رمان

براساس تعاریف مختلفی که از رمان ارائه شده است، می‌توان گفت رمان‌ها دارای ویژگی‌های مشترکی هستند از جمله:

- رمان، روایتی داستانی است که به نثر نوشته می‌شود.
- برخلاف قصه‌ها و داستان‌های کوتاه، طولانی است و حجمی بیش از چهل هزار کلمه را شامل می‌شود.
- از شخصیت‌ها، حوادث و عمل‌های متعدد و نیز از صحنه و طرح داستانی تشکیل می‌شود.
- حوادث رمان از توالی زمانی و منطق علی و معلولی تبعیت می‌کند.
- رمان از تخیل نویسنده در خلق شخصیت‌ها و حوادث و ... سرچشمه می‌گیرد، با این توضیح که در رمان عنصر تخیل در خدمت بازسازی واقعیت است نه در گریز از آن.

– وظیفهٔ رمان، کاوش دربارهٔ چند و چون زندگی بشر است. (ر.ک: غلام، ۱۳۸۱: ۴۰)
ظهور اولین نمونه‌های رمان در ادبیات فارسی را باید در گونهٔ "رمان تاریخی" جستجو کرد که در عصر مشروطه پا به عرصهٔ وجود نهاد.

تعریف "رمان تاریخی"

"کامران سپهران" طبق تعریف "آرنولد گلدمن" از رمان تاریخی می‌گوید:
رمان تاریخی اصطلاحی است برای رمان‌هایی که نسبت به زمان نگارش، رویدادهای آن در زمان تاریخی می‌گذرد. در روایت از زمان گذشته استفاده می‌شود و یا این گونه وانمود می‌شود که در زمان گذشته نوشته شده است. (ر.ک: سپهران، ۱۳۸۱: ۴)

"محمد رضا حسن بیگی" در مقدمهٔ کتاب خود از قول رومن رولان می‌نویسد:
رمان تاریخی به تعبیری خود تاریخ است و تنها فرقی با تاریخ رسمی این است که خشکی تاریخ را تلطیف و فهم آن را برای خوانندهٔ عادی، آسان می‌کند و به دلیل برخورداری از لحن روایی، باعث به خاطر ماندن بهتر رویدادها می‌شود و در عین حال، تاریخ نیست و مثل تاریخ رسمی، نمی‌توان به آن استناد کرد، زیرا نویسنده گاه برحسب ضرورت یا برای شیرین‌تر کردن نوشته‌اش ناچار خواهد شد زمان را نادیده بگیرد و جای برخی حوادث را پس و پیش کند که این امر، برای خوانندهٔ عادی مشکل‌چندانی به وجود نمی‌آورد. (ر.ک: حسن بیگی، ۱۳۸۳: مقدمه)
"م.ه.ایبرامز" رمان تاریخی را این گونه تعریف می‌کند:

زمان، مکان، برخی از شخصیت‌ها و حوادثش را از تاریخ می‌گیرد. معمولاً این نام به رمانی اطلاق می‌شود که محیط اجتماعی و حوادثش را بی‌طرفانه و با جزئیات زیاد نوشته و بسط داده باشند. علاوه بر این، حوادث و محیط تاریخی رمان، اهمیتی محوری داشته باشد. (ر.ک: سلیمانی، ۱۳۸۷: ۱۷)

و "محمد غلام" در تعریف رمان تاریخی می‌نویسد:
رمان تاریخی روایتی است که در آن نویسنده به مدد تخیل خویش و به یاری شخصیت‌های تاریخی و داستانی، به بازسازی حوادث، اشخاص و دوره‌های تاریخی می‌پردازد و گاه در مسیر تحلیل واقعیات و حقایق تاریخی گام برمی‌دارد. (ر.ک: غلام، ۱۳۸۱: ۴۵)

شاخص‌ها و ویژگی‌های "رمان تاریخی"

- در رمان تاریخی حوادث، اشخاص و محیط تاریخی اهمیتی محوری دارد.
- در رمان تاریخی حوادث، اشخاص و محیط تاریخی گزینش و به مدد تخیل نویسنده بازآفرینی می‌شود.
- رمان تاریخی بر واقعیات و حقایق تاریخی مبتنی است.

- علاوه بر اشخاص تاریخی، اشخاص داستانی نیز در این نوع رمان ایفای نقش می‌کنند.
- نویسنده رمان تاریخی نیازمند مطالعه جدی و گسترده در وقایع و حقایق تاریخی است.
- رمان تاریخی به شیوه‌ای هنری در مسیر تحلیل و نوسازی دوره‌های تاریخی گام برمی‌دارد. (ر.ک: غلام، ۱۳۸۱: ۴۶)

ورود رمان‌های تاریخی به ایران

ایرانیان برای نخستین بار به واسطه ترجمه رمان‌های تاریخی اروپا با این نوع ادبی آشنا شدند. اولین رمان‌های تاریخی فارسی تحت تأثیر این آثار و تا حدی به تقلید از آن‌ها نوشته شده است. مترجمان پرکاری همچون محمدطاهر میرزا، علی قلی خان سردار اسعد بختیاری، میرزاحمد امین دفتر و شاهزاده عبدالحسین میرزا به ترجمه کتاب‌ها مشغول بودند. آن‌ها آثاری از الکساندر دوما را از فرانسه به فارسی ترجمه کردند.

پرویز ناتل خانلری می‌نویسد:

نخستین رمان‌هایی که به زبان فارسی ترجمه شد، داستان‌های حوادث و رمان‌های تاریخی و شرح حال رجال تاریخ بود. از این میان الکساندر دومای اول و جرجی زیدان بیشتر مورد توجه مترجمین و خوانندگان قرار گرفت و به این طریق ذوق خاصی برای خواندن رمان‌های تاریخی میان ایرانیان به وجود آمد و نویسندگان ایرانی کوشیدند که درباره تاریخ کشور خود رمان‌های تاریخی تألیف کنند. سرمشق اکثر این نویسندگان همان کتاب‌های دوما و جرجی زیدان بود. (ر.ک: غلام، ۱۳۸۱: ۹۱)

در منابع تاریخی عصر قاجار آمده است که ناصرالدین شاه در سفر اول فرنگ خود، کتاب‌های باب روز آن دوره را با خود به ایران آورد و چون در آن زمان الکساندر دوما شهرت فراوان داشت، کتاب‌های او به دست مترجمان رسید و رمان‌های فرانسوی در میان درباریان و تحصیل‌کردگان آن روزگار طرفداران بسیاری پیدا کرد. آثار مختلف جرجی زیدان، نویسنده مصری نیز توسط عبدالحسین میرزا ترجمه شد. نکته قابل توجه در این میان گرایش مترجمان نسبت به دو زبان فرانسه و عربی است.

ایرانیان اصولاً به "رمان‌های تاریخی" به چشم کتاب آموزشی می‌نگریستند و با ترجمه آن‌ها مقاصد آموزشی خود را دنبال می‌کردند. جنبه تربیتی و اخلاقی این نوع رمان به سهولت می‌توانست مخاطب ایرانی را به خود جلب کند. شخصیت‌های این رمان‌ها عموماً مظهر فضیلت و شجاعت و جلوه‌ای ایده‌آل از انسان‌های آزاده‌ای بودند که با قدرتهای خودکامه و بیدادگر مبارزه می‌کردند.

به طور کلی می‌توان گفت: رمان تاریخی به عنوان نوع جدید ادبی رسماً با ترجمه آثار الکساندر دوما و جرجی زیدان وارد ادبیات فارسی شد و الگوی کار نویسندگان نخستین رمان‌های تاریخی فارسی قرار گرفت و توانست حضور خود را به عنوان نوع ادبی پیشرو بر پیشانی تحولات نوین ادبی ایران ثبت کند. ترجمه رمان‌های تاریخی اروپایی در ساده شدن نثر فارسی نیز دخالت داشت و همین سادگی نثر تا حدی زمینه مناسب تحولات ادبی عمیق‌تر را در سال‌های بعد فراهم کرد.

ظهور رمان تاریخی فارسی

محمد باقر خسروی کرمانشاهی اولین رمان تاریخی فارسی را با عنوان "شمس و طغرا" در سال ۱۲۸۴ شمسی تألیف کرد. با ظهور این رمان تا سال ۱۳۰۰ رمان‌های دیگری نیز نوشته شد که اگرچه از جهت تعداد بسیار نیست و به لحاظ ارزش و اعتبار هنری نیز جزء کارهای اولیه به شمار می‌رود، با این حال به عنوان اولین رمان‌های تاریخی و آغازگر این جریان فرهنگی شایان توجه و بررسی است.

زمینه‌های سیاسی - اجتماعی ظهور رمان تاریخی

مهم‌ترین دلایل ظهور رمان تاریخی فارسی عبارت است از: الف) وقوع انقلاب مشروطه و بروز فردگرایی: انقلاب عظیم کشور فرانسه تأثیرات عمیقی در اوضاع سیاسی، اجتماعی، فکری و فرهنگی ملل دیگر از جمله ایران بر جا نهاد. این انقلاب که نتیجه خشم و خروش طبقات پایین جامعه بود، نتایج خوبی به همراه داشت. از جمله این نتایج تحوّل بود که در ساختار سیاسی - اجتماعی جامعه به وجود آمد و اساس استبداد را برانداخت، بدین ترتیب مردم توانستند در سرنوشت خویش دخالت داشته باشند و تشکیل مجلس و تدوین قانون از جمله دستاوردهای آن بود. این تحولات سیاسی و اجتماعی پس از گذشت چند دهه در ایران نیز مشاهده شد.

بر اثر گسترش روابط ایران با کشورهای اروپایی بویژه فرانسه، افکار سیاسی - اجتماعی و فلسفی مشابهی در ایران رواج یافت. انقلابیون خواستار برچیده شدن اساس استبداد، برقراری مشروطه و تشکیل مجلس شدند و در نهایت فرمان مشروطیت را به امضای مظفرالدین شاه رساندند.

دستآورد اجتماعی این تحولات برابری مردم در برابر قانون، برچیده شدن نظام سلطنتی و

روی کار آمدن طبقه متوسط بورژوازی شهری بود. این امر سبب گسترش افق ادبی و انطباق ادبیات با روحیه جدید ناشی از انقلاب، گرایش به آزادی و فردیت در هنر، علاقه به کشف حقیقت و تشخیص بخشی به آثار ادبی با حال و هوای ملی‌گرایی شد.

ب) شکست انقلاب مشروطه و ظهور خودآگاهی ملی: انقلاب مشروطیت ایران پس از چند سال از حرکت باز ایستاد. حضور نیروهای متجاوز خارجی و کسب امتیازات مختلف، بروز هرج و مرج و دسته‌بندی‌های قومی، نابسامانی‌های اقتصادی و بی‌کفایتی شاهان قاجار موجبات این شکست را فراهم آورد.

ملت ایران با مشاهده این اوضاع پریشان، بیش از پیش به دلایل این امر توجه کرد و به ریشه‌یابی آن پرداخت. نتیجه این تلاش‌های فکری، پیدایش سؤالات اساسی در باره مجد و عظمت سیاسی، فرهنگی و اجتماعی گذشته ایران بود. پرسش‌ها نتیجه خودآگاهی ملی و نتیجه آن احیای هویت ملی ایران در برابر بیگانگان بود.

نویسندگان و روشنفکران عصر مشروطه بر آن شدند تا به شیوه مناسب و مؤثر به احیای اندیشه‌هایی که دارای هویت ملی بود، بپردازند. رمان تاریخی به راحتی می‌توانست احساس خفته وطن‌پرستی و بیگانگی‌ستیزی را در وجود ایرانیان زنده کند. ایرانیان از راه ترجمه رمان‌های تاریخی با این نوع ادبی آشنا شدند و چون درون مایه کافی از تاریخ گذشته ایران در اختیار داشتند به تقلید از رمان‌های تاریخی اروپا، آثار مشابهی پدید آوردند.

ج) تجدّد خواهی بورژوازی: با استقرار نظام مشروطیت، طبقه متوسط جامعه با آرمان‌ها و خواست‌های تازه ظهور کرد. یکی از این آرمان‌ها لزوم آشنایی با پیشرفت کشورهای اروپایی و درک درست از اندیشه‌های تازه‌ای بود که می‌توانست موجبات ترقی و رشد اجتماعی این طبقه را فراهم سازد.

بر این اساس طبقه متوسط بر آن شد تا با مطالعه آثار فکری اروپا مسیر بروز تحولات آنان را ردیابی کند و راه تجدّد و نو اندیشی را بر خود هموار سازد. نوشتن رمان‌های تاریخی به سبک اروپا نوعی تمرین و تجربه نسل متوسط جامعه برای رسیدن به سر منزل تجدّد و ترقی بود. (ر.ک: غلام، ۱۳۸۱: ۱۰۰)

زمینه‌های فرهنگی ظهور رمان تاریخی

الف) روابط فرهنگی ایران با کشورهای خارجی: عصر قاجار نقطه آغاز روابط رسمی ایران با غرب است. رفت و آمد به کشورهای خارجی باعث شد تا عقب ماندگی ایران آشکار شود و علل آن کشف گردد. اقداماتی که در این زمینه انجام شد عبارتند از: اعزام دانشجو به خارج، تأسیس و

راه‌اندازی دارالفنون، فراخواندن استادان مختلف علمی برای تدریس، ترجمه و تألیف کتب مختلف، تأسیس چاپخانه و نشر کتاب و روزنامه.

این موارد سبب آشنایی با تحولات سیاسی و اجتماعی کشورهای خارجی و آشنایی با فرهنگ و تمدن و زبان و ادبیات آنان شد. در نتیجه نسلی پرورش یافت که عهده دار ترجمه آثار ارزشمند خارجی شد.

ب) تأسیس مرکز علمی دارالفنون: تأسیس این مرکز باعث فزونی تعداد باسوادان و دوستداران علم و دانش جدید گردید. همچنین سبب احیا و گسترش نهضت ترجمه و نیز آشنایی با علوم و فنون جدید اروپایی شد. یکی از این فنون، راه و رسم داستان نویسی به شیوه جدید اروپا بود. این آشنایی مقدماتی با فن داستان نویسی و تاریخ‌نگاری باعث شد به محض فراهم آمدن شرایط اجتماعی، سیاسی و فرهنگی، رمان تاریخی در ایران شکل گیرد.

ج) نهضت ترجمه: این نهضت توانست بر میزان آشنایی ایرانیان با تاریخ اروپا و تحولات آن بیفزاید و باعث بیداری ایرانیان شود. با تأسیس دارالفنون آموزگاران اروپایی آن، کتاب‌های درسی زیادی در رشته‌های مختلف تهیه کردند و شاگردان آن‌ها مأمور شدند این آثار را به فارسی برگردانند.

علاوه بر کتب درسی، تعدادی تحقیق تاریخی و رمان تاریخی و علمی نیز ترجمه شد. مطالعه این آثار به لحاظ حادثه‌پردازی‌های فراوان، جنبه سرگرم‌کنندگی بسزایی داشت، اما مهم‌تر آن که وسیله‌ای برای آگاهی ایرانیان از تاریخ اقوام و ملل متمدن اروپا محسوب می‌شد. یکی از وجوه مثبت ترجمه رمان‌های تاریخی اروپا، تأثیر عمیقی بود که بر روند فن تاریخ‌نگاری جدید داشت. ایرانیان، حوادث رمان‌های تاریخی را به عنوان حقایق مسلم تاریخی می‌پذیرفتند و چون قدرت توصیف‌گری و حادثه‌پردازی این آثار عالی بود آن‌ها را با ولع تمام مطالعه می‌کردند.

د) بروز تحول در شیوه‌های آموزشی: تعدادی از معلمان و دستداران تاریخ که از کیفیت پیشرفت تاریخ‌نگاری در اروپا آگاه شده بودند بر آن شدند تا تاریخ ایران را به شیوه‌های جدید آموزش دهند، پس به داستان‌نویسی روی آوردند تا با استفاده از آن، موجبات سهولت آموزش درس‌های تاریخ را فراهم سازند و گرایش‌های ملی را در نسل جوان تقویت کنند.

ه) سنجیت رمان‌های تاریخی با داستان‌های عامیانه فارسی: مقبولیت قصه‌های عامیانه فارسی در نظر مردم و مشابهت رمان‌های تاریخی با آن‌ها، عامل مؤثر دیگر در رویکرد نویسندگان به این نوع ادبی بود. موضوعاتی که در رمان‌های تاریخی مطرح می‌شد یعنی داستان شاهان و شاهزادگان و قهرمانان، موضوعات مورد دلخواه همه طبقات جامعه بود.

و) وسعت دامنه منابع و موضوعات تاریخی: فن تاریخ نگاری از سده سوم تا هشتم رونق و رواج داشت و مورخان بزرگی در این دوره پا به عرصه وجود نهادند. از قرن هشتم به بعد فن تاریخ نگاری به افول گرایید؛ اما از قرن سیزدهم به تدریج جریان تازه‌ای در نگارش تاریخ ظاهر شد. فن تاریخ مانند سایر رشته‌های دانش نمی‌توانست از نفوذ روزافزون فرهنگ اروپایی مصون بماند. موضوعات تاریخی برای نویسندگان رمان‌های تاریخی از تنوع لازم برخوردار بود و دوره‌های مختلف تاریخی، هر نوع خواست و سلیقه‌ای را می‌توانست سیراب سازد. (ر.ک: غلام، ۱۳۸۱: ۱۰۵)

زمینه‌های فکری - فلسفی ظهور رمان تاریخی

گسترش افق ادبی و انطباق ادبیات با روحیه جدید ناشی از انقلاب فرانسه، گرایش به آزادی و فردیت در هنر، علاقه به کشف حقیقت و تشخیص‌بخشی به آثار ادبی با حال و هوای ملی، از ویژگی‌های آثار پیشروان مکتب رمانتیسم به شمار می‌آید.

مواردی چون تمایل به موضوعات تاریخی و خیالی، عشق به امور خارج از قیاس و عادت، وصف تعلقات و نوعی تظاهر احساسات و شور و هیجان در قبال طبیعت نیز از ویژگی‌های صوری رمانتیسم به شمار می‌رود. این ویژگی‌ها خاص رمانتیسم اصیل فرانسه یا کشورهایی نظیر انگلیس و آلمان است.

مواردی از این ویژگی‌ها در ادبیات عصر مشروطه و پس از آن بویژه در رمان‌های تاریخی فارسی نیز به چشم می‌خورد. نخستین آن‌ها که بُعدی فلسفی دارد، عنصر ملی‌گرایی یا ناسیونالیسم است.

ناسیونالیسم، زاینده انقلاب‌های بورژوازی و بیداری اذهان و اندیشه‌هاست و با شکل‌گیری نظام‌های سیاسی و حکومتی جدید در ارتباط است. زمانی که کشورها، دولت‌ها و ملت‌ها به اشکال جدید درآمدند، انسان‌ها به جای تعلق به قبیله، شهر و زادگاه خود به هویتی ملموس‌تر و غنی‌تر احساس نیاز کردند. اینان، این هویت تازه را در تعلق داشتن به دولت ملی، وطن مشترک، زبان مشترک و قومیت مشترک جستجو کردند.

ناسیونالیسم ایرانی که بر اثر استیلای غرب و به دنبال شکست‌های نظامی و سیاسی ایران تحقق یافته و باعث بیداری اذهان و افکار مردم شده بود و نیز کاوش‌های جدید تاریخی که معرفت درباره تاریخ و مدنیت ایران باستان را به سرعت ترقی داده و موجب هوشیاری و وابستگی بیشتر به تاریخ ملی گذشته شده بود، جلوه‌ها و جهات مختلفی داشت که از جمله می‌توان به جلوه‌های وطنی، دینی، قومی، زبانی و تاریخی آن اشاره کرد.

مهم‌ترین این عناصر، عنصر تاریخ و فرهنگ است که ناسیونالیسم مطرح شده در رمان‌های تاریخی نیز بیشتر بر پایه آن شکل گرفته است. این جنبه توجه به تاریخ ملی در حقیقت رجوع به حقایق در تاریخ گذشته و حال است که می‌تواند در روح ایرانی تأثیر بگذارد، یعنی آگاهی از حوادث و آداب و رسوم که در طول زمان ما را چنان که هستیم، ساخته و پرداخته‌اند.

در ایران عصر مشروطه بر اثر وقوع انقلاب و در نتیجه بروز تحولات سیاسی - اجتماعی و افزایش آگاهی‌های مردم، طبقه‌ای از مردم متوسط بر سر کار آمدند که خواستار آزادی، برابری، تمرکز و ناسیونالیسم «مقابله با تسلط سرمایه خارجی» بودند.

این خواست‌ها آنان را وامی‌داشت به درک صحیحی از گذشته و توانایی‌های خود دست یابند تا بتوانند در برابر هجوم بیگانگان به تشکیل ملت واحد نائل شوند و برای آن که بتوانند زمینه پیشرفت و برتری خود را فراهم سازند به جستجوی همخوان تاریخی در گذشته بپردازند و علل مجد و عظمت پیشین را گوشزد کنند.

ادبیات مشروطه وظیفه خود دید که نسبت به این امر حساسیت نشان دهد و در راه احیای هویت ملی و پاسخ به نیاز عمومی گام بردارد. بنابر این با رویکرد به گذشته، جستجوی وجوه ملی و میهنی مشترک و توجه به دوران‌های پرافتخار و بازنویسی آن‌ها، سبک تازه‌ای از رمان با عنوان "رمان تاریخی" پدید آمد که هم نماینده ادبیات دوران پس از انقلاب بود و هم اهرمی ادبی در ایجاد انگیزه و تقویت حس وطن‌دوستی و یگانگی ملی به شمار می‌رفت. (ر.ک: غلام، ۱۳۸۱: ۱۲۳)



در مجموع می‌توان گفت: رمان تاریخی، ایرانیان را با ساختار و محتوای نوع ادبی رمان آشنا ساخت و راه ورود انواع ادبی نوین را به ایران هموار کرد، در ساده شدن نشر معاصر فارسی و زیبایی آن نقش مهمی داشت و در عین حال با حفظ پیوند خود با سنت‌های ادبی فارسی از ایجاد گسست فرهنگی به دلیل انقلاب مشروطیت جلوگیری کرد.

رمان تاریخی در حکم پلی است که میان سنت ادبی و تجدد بسته شده است، از این رو روند تألیف رمان‌های تاریخی از ابعاد مختلف شایان توجه است و به دلایل مختلفی می‌تواند موضوع مطالعات جدی قرار گیرد.

در این کتاب تعداد یکصد و سه رمان تاریخی که براساس اطلاعات موجود در پایگاه اطلاعاتی کتابخانه ملی در فاصله سال‌های ۱۳۵۰ تا ۱۳۹۰ منتشر شده، مورد بررسی قرار گرفته و معرفی شده است.

شیوه انجام کار بدین ترتیب بوده است که در ابتدا سعی شد فهرست نسبتاً کاملی از آثار این

دوره جمع‌آوری شود. کامل‌ترین و جامع‌ترین مرجعی که مورد استفاده قرار گرفت، پایگاه اطلاعاتی کتابخانه ملی بود. پس از تهیه فهرست، جستجوی کتاب‌ها آغاز شد. مراجعه به کتابخانه‌های مختلف جهت دریافت کتاب‌ها، مطالعه آن‌ها و تهیه خلاصه‌ای از هر کدام، به طوری که خواننده با مطالعه هر یک، علاوه بر آگاهی نسبت به اطلاعات کتابشناسی آن تا حدودی به محتوای کتاب پی ببرد، گام بعدی بود.

ترتیب قرار گرفتن رمان‌ها در متن این کتاب، براساس اولین سال چاپ و انتشار آن‌ها بوده است. پس از معرفی رمان‌ها و بیان خلاصه‌ای از هر کدام، در انتهای کتاب، رمان‌ها به صورت کلی مورد بررسی نهایی و جمع‌بندی قرار گرفته و نتایج این بررسی به صورت آمار و ارقام و نمودارهای مختلف، به مخاطبان محترم ارائه شده است. در قسمت ضمیمه چهار فهرست براساس ترتیب الفبایی نام نویسندگان، ترتیب الفبایی نام آثار، ترتیب سال انتشار و ترتیب دوره‌های تاریخی به متن افزوده شده است تا موجبات سهولت دستیابی مخاطبان محترم به رمان مورد نظر فراهم آمده باشد.